

ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ НАПН УКРАЇНИ

Свідоцтво
про державну
реєстрацію
серія КВ № 5049
від 11 квітня 2001 р.

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ

Засновано
в 2001 році

Передплатний індекс
23823

ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЧАСОПИС
2 (53)' 2014

Засновники

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИЩОЇ ОСВІТИ НАПН УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНЕ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

Редакційна колегія журналу «Вища освіта України»

Головний редактор

Віктор АНДРУЩЕНКО,

доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України, ректор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

Редакційна колегія

Меланія АСТВАЦАТРЯН,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов Вірменського державного педагогічного університету ім. Хачатура Абовяна (Вірменія)

Віль БАКІРОВ,

доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, ректор Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

Леонід ГУБЕРСЬКИЙ,

доктор філософських наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, ректор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Наталія ДЕМ'ЯНЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

Микола ЄВТУХ,

доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, академік-секретар відділення вищої освіти НАПН України

Іван ЗЯЗЮН,

доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

Ірина ЗАРУБІНСЬКА,

доктор педагогічних наук, доцент, проректор з міжнародних зв'язків Національного авіаційного університету

Світлана КАЛАШНИКОВА,

доктор педагогічних наук, професор, перший заступник директора з науково-дослідницької діяльності Інституту вищої освіти НАПН України

Галина КОЗЛАКОВА,

доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії та методології природничої й інженерної освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Беата КОСОВА,

доктор філософії, професор педагогічного університету, ректор університету Матея Бела (Словацька Республіка)

Костянтин КОРСАК,

доктор філософських наук, професор, завідувач відділу теорії та методології природничої й інженерної освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Наталія КОЧУБЕЙ,

доктор філософських наук, доцент, професор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (заступник головного редактора)

Василь КРЕМЕНЬ,

доктор філософських наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, президент НАПН України

Серап КУРБАНОґЛУ,

професор, декан факультету педагогічного менеджменту університету Хаджеттепе (Туреччина)

Володимир ЛУГОВИЙ,

доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, перший віце-президент НАПН України (перший заступник головного редактора)

Василь МАЙБОРОДА,

доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Ганна ОНКОВИЧ,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу теорії та методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти НАПН України (заступник головного редактора)

Ірина ПРЕДБОРСЬКА,

доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Віктор РЯБОВ,

доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Російської академії освіти, президент державного бюджетного освітнього закладу міста Москви «Московський міський педагогічний університет» (Росія)

Зореслав САМЧУК,

доктор філософських наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді Інституту вищої освіти НАПН України

Ірина СТЕПАНЕНКО,

доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Михайло СТЕПКО,

кандидат фізик-математичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор Інституту вищої освіти НАПН України

Жаннета ТАЛАНОВА,

доктор педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник, завідувач відділу політики та врядування у вищій освіті Інституту вищої освіти НАПН України

Олександр ФЕДОРОВ,

доктор педагогічних наук, професор, президент Російської асоціації кіноосвіти та медіапедагогіки (Росія)

Ольга ЯРОШЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, головний науковий співробітник відділу педагогіки і психології вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Відповідальний секретар

Анна МОРОЗОВА

Адреса редакції:

01014, м. Київ-14, вул. Бастіонна, 9.
Інститут вищої освіти НАПН України
Тел.: 286-68-04, 286-63-68

Матеріали для публікації можна надсилати електронною поштою: wou@ukr.net

Схвалено рішенням вченої ради Інституту вищої освіти НАПН України,
протокол № 5/5 від 26.05.2014.

Наталія СІНЕЛЬНІКОВА

аспірантка Інституту вищої освіти
НАПН України, відділ теорії
та методології гуманітарної освіти

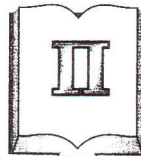
УДК 371.13«20»

**ФОРМУВАННЯ
ПЕДАГОГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ
ПОЧАТКОВОЇ
ШКОЛИ
(ІІ ПОЛОВИНА
ХХ СТ.)**

© Сінельнікова Н., 2014

Ключові слова: вища педагогічна освіта, педагогічна культура, педагогічний такт, педагогічна техніка.

У статті розглянуто проблему формування педагогічної культури майбутніх учителів початкової школи у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів в історичному контексті та подано періоди її формування в УРСР (друга половина ХХ ст.).

остановка проблеми та її актуальність. На сьогодні вже не досить лише передачі знань та досвіду з покоління в покоління, освітній розвиток вимагає швидкого реагування на зміни, які відбуваються у суспільному житті. Як показує аналіз літературних джерел, істотну роль у підготовці інтелектуальних, інтелігентних, культурних учителів відіграла саме вища освіта, яка здійснювалася в університетах, інститутах, академіях та інших навчальних закладах.

Для більш глибокого розуміння і розкриття теми актуальним є питання критичного переосмислення та узагальнення надбань попередніх десятиліть щодо формування педагогічної культури. Саме вона дає змогу майбутнім учителям початкової школи оптимізувати процес навчально-виховної діяльності та піднести рівень викладання до сучасних вимог суспільства.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі. Питання різних аспектів формування педагогічної культури майбутнього учителя початкової школи посідає чільне місце в дослідженнях науковців. Формування педагогічної культури вчи-

теля висвітлювали: М. Букач, С. Іващенко, М. Скрипник, В. Сухомлинський; педагогічної культури майбутнього вчителя – О. Гармаш, Б. Гриньова, С. Деніжна, В. Мішеченко, І. Пальшкова, В. Паскар, О. Рудницька, Т. Сидоренко, Т. Ткаченко, С. Чорна, П. Щербань та ін.

Мета статті – розкрити особливості формування педагогічної культури майбутніх учителів початкової школи в другій половині ХХ століття та схарактеризувати періоди її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Короткий екскурс в історію розвитку освіти в Україні свідчить, що починаючи з кінця 50-х рр. ХХ ст. вища освіта стає трампліном для формування такої особистості, якою має бути майбутній учитель початкової школи – фахівець високої кваліфікації, носій цінностей та ідеалів, здатний до розвитку особистої культури та культури своїх вихованців.

Навчання майбутніх учителів початкової школи, починаючи з 1956 р., здійснювалося не лише в педагогічних училищах, але й у педагогічних інститутах. Широкий спектр навчальних дисциплін, які викладали майбутнім учителям початкової школи в педагогічних інститутах дозволяв усебічно розвинути особистість майбутнього вчителя. Мова йде про намагання влади виховати професійного, культурного, високоморального, усебічно обізнаного вчителя, який у змозі сформувати в учнів моральні та духовні цінності суспільства, передати ґрунтовні знання з різних дисциплін, здобуття яких формуватиме їх педагогічну культуру.

Педагогічна думка 60-х років концентрувала свою увагу на проблемах «зв'язку школи з життям, поєднання навчання з трудовим вихованням, перебудови виховної роботи відповідно до принципів так званого комуністичного виховання, підвищення ефективності навчально-виховного процесу...» [5, с. 30]. Розв'язанню цієї проблеми сприяв закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958). Після прийняття закону перед учителями початкової школи постали вимоги концентрувати увагу на «озброєнні учнів глибокими і міцними знаннями, прищепленні їм

любові до праці (зокрема фізичної), а також на тому, щоб навчання в школі наближалося до життя» [3, с. 89], розвивати здібності, активність учнів тощо. Відповідно до таких вимог потреба у здобутті вищої освіти учителем початкової школи стала очевидною. Вона мала озброїти його ґрунтовними знаннями з педагогічних, психологічних та фахових дисциплін, сприяти формуванню культури поведінки, спілкування, дисциплінованості, активної громадської позиції, набуттю педагогічних якостей тощо. Саме в основі такого підходу лежать уявлення про компоненти, що є невід'ємними складовими формування педагогічної культури.

Уведення нового закону вимагало нових навчальних планів і програм для початкової школи, які було запроваджено у 1959 р. відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР «Про форми і строки навчання у вищих навчальних закладах і про виробничу практику студентів». З метою поліпшення професійної підготовки майбутніх учителів у навчальних планах збільшено кількість годин на викладання дисциплін педагогічного циклу, подовжено тривалість навчальної практики, яка забезпечувала роботу студентів у школі впродовж всього терміну навчання.

Завдяки практичним заняттям у майбутнього вчителя поглиблювалися та накопичувалися знання, здобуті під час навчання у ВНЗ, активізувалося вироблення педагогічних навичок, умінь, формувалися професійні якості, визначалося його ставлення до майбутньої професійної діяльності та накопичувався досвід розв'язання певних педагогічних ситуацій. Оскільки педагогічна культура майбутнього вчителя проявляється та формується під час педагогічної діяльності, то можна розглядати педагогічну практику як важливий чинник формування педагогічної культури майбутнього учителя початкової школи. У цьому контексті особливого значення набувають когнітивний та діяльнісний компоненти педагогічної культури.

Практична діяльність також безпосередньо впливає і на мотивацію студентів щодо підвищення їх професійного рівня, самовдосконалення, у процесі яких формується

їх педагогічна культура. Це характерно для мотиваційно-емоційного компонента педагогічної культури.

Різноманітні компоненти педагогічної культури, які формувалися впродовж багатьох десятиліть, та потреба освіти в продукуванні вчителя нового типу, дали змогу викремити термін, який має назву «педагогічна культура». У вітчизняній освіті вперше зазначене поняття використав та активно застосовував В. Сухомлинський (1966). Він підкреслював, що педагогічна культура означає досить високий рівень опанування соціокультурними цінностями людства, глибоке знання предмета, вміння використання різноманітних методів у навчально-виховному процесі, володіння педагогічною етикою та творчістю.

Починаючи з 70-х років ХХ століття вищої освіти відводилася важлива роль у вихованні нової людини, яка б «володіла науковим світоглядом, широкою політичною освіченістю, ідейною переконаністю, високою внутрішньою культурою та розвиненими естетичними поглядами» [1, с. 198]. Проте більшість науковців визначає ці роки як період застою, що став найскладнішим для навчальних закладів. Відчувалося їх відставання від світового педагогічного досвіду, заідеологізованість навчального процесу і водночас значні зусилля педагогічних колективів ВНЗ щодо удосконалення форм, методів та засобів організації навчально-виховної роботи.

Відповідно до Закону УРСР «Про народну освіту», прийнятим Верховною Радою УРСР у 1974 р., перед ВНЗ ставилися завдання [4, с. 160]: підготувати висококваліфікованих спеціалістів; дбати про виховання у студентів високих моральних якостей, культури, соціалістичного інтернаціоналізму, радянського патріотизму; приділяти увагу фізичній підготовці студентів та ін. Окрім цього у навчально-виховному процесі педагогічних інститутів мали формуватися прагнення до творчості, удосконалення знань та навичок завдяки саморозвитку.

Особливістю періоду можна вважати зростання вимог до педагогічної моралі майбутнього вчителя та педагога, про що зазначалося у Постанові Президії АПН СРСР «Про

морально-педагогічну підготовку вчителя». Вища освіта потребувала викладачів з відповідними моральними нормами, педагогічною етикою, які вмів використовувати педагогічний такт у своїй діяльності в інтересах поліпшення професійної підготовки вчителя. Про це неодноразово наголошували науковці Т. Волікова, А. Петровський, І. Синиця, В. Чернокозова, І. Чернокозов та ін.

Загалом під час навчання у ВНЗ дбали не про поліпшення якості, а скоріше про кількість. Обсяг матеріалу, який мали засвоювати студенти, постійно збільшувався, як і кількість аудиторних занять. Це вимагало від майбутніх учителів самоорганізації та постійної самоосвіти, проте, на жаль, вона мала формальний характер, що, у свою чергу, спричинило інертність мислення і діяльності та негативно позначилося на формуванні педагогічної культури.

Негативним у 70–80-х рр. було використання застарілих програм ВНЗ, хоча потреба в мобільності системи підготовки фахівців не викликала сумнівів. Вирішенням цієї проблеми починають займатися із середини 80-х років, коли здійснювалася реформа загальноосвітньої і професійної школи. Відповідно до неї у ВНЗ значно поліпшилася якість наукової підготовки та психолого-педагогічної готовності до професійної діяльності майбутніх учителів.

Відчутною була спрямованість навчально-тематичних планів і програм на розвиток та формування естетичної культури майбутніх учителів. Її розглядали як необхідну складову загального культурного розвитку вчителя та підвищення рівня його педагогічної культури. Вона сприяла формуванню світогляду, інтелекту, професіоналізму особистості майбутнього вчителя завдяки розвитку емоційно-почуттєвої сфери, естетичної діяльності та сприйняття.

Поступово педагогічна діяльність набувала культурологічного спрямування. Відбувалася тісна взаємодія когнітивного, діяльнісного та мотиваційно-емоційного компонентів педагогічної культури, які у сукупності впливали на регулятивний компонент. Усі вони формувалися у процесі програмних змін, які набували систематичності.

Аналіз нормативно-правових матеріалів

свідчить про важливість педагогічної культури у формуванні особистості, особливо її компонентів, що пронизують увесь навчально-виховний процес ВНЗ. Також це простежується у посібниках з педагогіки 80-х рр. ХХ століття. Зокрема, О. Кондратюк у посібнику «Педагогіка» зазначав, що без володіння сукупністю специфічних рис і якостей, які характеризують педагога як професіонала, розкривають його особистість та є педагогічною культурою, неможливо здійснювати успішну педагогічну діяльність.

Інший посібник з «Педагогіки» за редакцією М. Ярмаченка містить цілий розділ, у якому зазначаються професійні якості, роль та значення діяльності вчителя для суспільства. Це свідчить про розуміння важливості педагогічної культури у професійній діяльності вчителя.

Та все ж система вищої педагогічної освіти ґрунтовно не змінилася. Її головними характеристиками залишилися технократизація, ідеологізація, денационалізація, гносеологізація та дегуманізація. ВНЗ готували вчителів, які добре володіли знаннями, вміннями та дотримувалися вказівок централізованої влади, вільно думаючи та всебічно розвинена особистість на той період мало кого цікавила.

Відповідно до досліджень В. Лугового, В. Майбороди, О. Сухомлинської та Л. Хомич переломним моментом у розвитку вищої педагогічної освіти України став 1985 р., коли розпочалися відновлення і розвиток національної педагогічної освіти в Україні. Науковці виділяють період національного відновлення і розвитку української педагогічної освіти в рамках радянського дискурсу (1985–1991), який збігається з новим поштовхом у формуванні педагогічної культури.

Слід зазначити, що в цей період дуже поширювалася «педагогіка співробітництва», що сформувалася на базі досліджень педагогів-новаторів, які впроваджували нові системи в навчально-виховний процес. Серед новаторів були: Ш. Амонашвілі, І. Волков, Є. Ільїн, С. Лисенкова, В. Шаталов та ін., їх головними ідеями стали: взаємодія учителя та учня, навчання без примусу, вільний вибір, колективне творче виховання, співробітництво з батьками тощо. В

основу педагогіки співробітництва покладений творчий розвиток особистості учня та вчителя.

Оскільки влада дбала про прискорення соціально-економічного розвитку країни, у березні 1987 р. було затверджено реформаторські кроки щодо модернізації вищої і середньої спеціальної школи, спрямовані на формування високого рівня професіоналізму вчителів з орієнтацією на розвиток особистості, причому ідейна складова в цьому розвитку стає другорядною [2, с. 120].

Важливою особливістю періоду можна вважати спрямованість на формування гуманної та високопрофесійної особистості майбутнього вчителя, активного громадянина своєї держави, якому притаманні високі моральні цінності, широкий світогляд, ерудиція, педагогічна етика та такт, естетична культура, глибокі знання основ наук, навички самоосвіти, саморозвитку та самовиховання, вміння реалізовувати себе як творчу особистість. Наявність таких рис свідчила про можливість підвищення рівня педагогічної культури майбутнього вчителя.

Певних здобутків у формуванні педагогічної культури майбутнього вчителя досяг колектив Київського педінституту ім. М. Драгоманова, який у 1989 р. за ініціативою тодішнього ректора – М. Шкілля першим в Україні організував кафедру педагогічної творчості (завідувач кафедри – С. Сисоєва, нині – Н. Гузій) та провів успішний експеримент щодо створення системи: «педагогічна творчість: школа–педвуз–школа». Кафедра сконцентрувала свою увагу на розвитку педагогічної творчості, креативності вчителя, що безпосередньо впливає на формування педагогічної культури педагога.

У цей час спостерігається чітка тенденція до націоналізації освіти. Так, Міністерство освіти України розробило і запровадило у навчально-виховний процес нові національні плани з усіх педагогічних спеціальностей. У них збільшувалася увага до практичного компонента педагогічної освіти, національно-культурної основи, примножувалася загальноосвітня та спеціально-професійна підготовка майбутніх учителів. Такі навчальні плани утвердили тенденцію

«збагачення загальної культури та посилення професіоналізму педагогічних працівників» [2, с. 133]. Розширення самостійності педагогічних інститутів передбачало реорганізацію педагогічних навчальних закладів. Для педагогічних закладів обов'язковими були курси з етики, естетики, логіки, педагогіки, психології, історії релігії та атеїзму, основ екології, які сприяли формуванню педагогічної культури та розвитку особистісних якостей майбутнього вчителя.

Новим у становленні вищої педагогічної освіти України став прийнятий 23 травня 1991 р. основний нормативно-правовий акт у галузі освіти – Закон України «Про освіту». Трохи згодом 24 серпня 1991 р. Верховна Рада прийняла важливий для майбутньої незалежної держави «Акт проголошення незалежності України». У подальшому ці історичні документи склали правову основу для розбудови національної системи освіти.

Таким чином, під час аналізу літературних джерел виділено такі періоди формування педагогічної культури: I період – 1956–1985 рр. – формування компонентів педагогічної культури майбутніх учителів початкової школи (мотиваційно-емоційний, діяльнісний, регулятивний, домінантним з яких є когнітивний (пізнавальний) компонент), виокремлення по-

няття «педагогічна культура» В. Сухомлинським. II період – 1985–1991 рр. – формування педагогічної культури у процесі національного відродження української педагогічної освіти. Відбувалося активне дослідження компонентів педагогічної культури та їх формування. З'являлися наукові праці, присвячені вивченню досліджуваної проблеми. Серед них – перша дисертаційна робота з формування педагогічної культури, автором якої є О. Гармаш. Посилювалися вплив та гласність ідей педагогічних новаторів, створювалися нові закони, постанови, які впливали на розвиток та формування творчої, гуманної особистості не просто на папері, а й у своїй діяльності.

Висновки. Наприкінці ХХ століття освіта набуває пріоритетного характеру, усвідомлюється її важливість у підготовці вчителів та їх постійному вдосконаленні. Наш погляд, аналіз становлення і формування педагогічної культури майбутніх учителів в Україні другої половини ХХ століття свідчить про те, що проблема вимагає уваги та досконалого вивчення. Адже вивчення шляхів формування педагогічної культури майбутніх учителів початкової школи в історичному аспекті сприятиме розумінню проблемних питань і недоліків у процесі її формування, що дасть можливість уникнути помилок минулого у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Елютин В.** Высшая школа на современном этапе / В. Елютин // Партия и социалистическая культура. XXIV съезд КПСС и проблемы духовной культуры социализма. – М : Наука, 1972. – С. 197–228.
2. **Луговий В.** Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку / В. Луговий ; за заг. ред. акад. О. Мороза. – К. : МАУП, 1994. – 196 с.
3. На допомогу вчителю початкових класів / упоряд. : І. Тертичний, В. Помагайба, К. Карлаш. – К. : Радянська школа, 1961. – 560 с.
4. **Ніточко І.** Освіта: Документи. Факти. Спогади: Березівський район / І. Ніточко. – Одеса : Астропринт, 2009. – 616 с.
5. **Черкасов В.** Становлення і розвиток музично-педагогічної освіти в Україні (1962–1991 рр.) : монографія / В. Черкасов. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2008. – 376 с.

CITED LITERATURE

1. **Yelyutin V.** Graduate School at the present stage / V. Yelyutin // Party and socialist culture. XXIV Congress of the CPSU and of the spiritual culture of socialism. – M. : Nauka, 1972. – P. 197–228. – (Russian).
2. **Luhovyy V.** Pedagogical education in Ukraine: structure, functioning, development trends / V. Luhovyy ; under the general ed. by acad. O. Moroz. – K. : IAPM, 1994. – 196 p. – (Ukrainian).
3. To help primary school teachers / Authors : I. Tertichniy, V. Pomagayba, K. Karlash. – K. : Radyanska Shkola, 1961. – 560 p. – (Ukrainian).
4. **Nitochko I.** Education: Documents. Facts. Memoirs: Berezivskiy region / I. Nitochko. – Odessa : Astroprint, 2009. – 616 p. – (Ukrainian).
5. **Cherkasov V.** The formation and development of musical-pedagogical education in Ukraine (1962–1991) : monograph / V. Cherkasov. – Kirovograd : Imeks-LTD, 2008. – 376 p. – (Ukrainian).

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ

Теоретичний
та науково-методичний
часопис

ДЕРЖАВНЕ
ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧЕ
ПІДПРИЄМСТВО
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

Директор видавництва
Олексій ОСЬКІН

Адреса видавництва:
03680, Київ, вул. Олександра Довженка, 3
Тел.: (044) 456-37-32
Рекламний відділ: тел. (044) 456-37-02
E-mail: pedpressa@ukr.net

Головний редактор редакції
науково-методичних журналів
Ніна БЕРІЗКО

Над номером працювали:
Володимир КОЧУБЕЙ
(відповідальна за випуск)
(літературний редактор, коректор)
Світлана РАДІОНОВА
(комп'ютерна верстка)

© Усі права захищені. Жодна частина, елемент, ідея, композиційний підхід цього видання не можуть бути копіюваними чи відтвореними в будь-якій формі і будь-якими засобами – електронними і фотомеханічними, зокрема через ксерокопіювання, запис чи комп'ютерне архівування без письмового дозволу видавця.

Підписано до друку 19.06.2014 р.
Формат 70 x 100 ¹/₁₆. Папір офсет.
Друк офсет. Ум. друк. арк. 10,4
Обл.-вид. арк. 11,0. Наклад 345 пр.
Зам. 322-06-14

Видруковано
ТОВ фірма «АНТОЛОГІЯ»
м. Київ, вул. Маршала Гречка, 13